

Dierzaamheid

Pim Martens, Maarten Reesink
& Karen Soeters (red.)

Dierzaamheid

Duurzaam samenleven met dieren

Met bijdragen van:

Leonie Cornips, Marco van Duijn, Frank van Eerdenburg, Lenny van Erp, Monique
Janssens, Marjo van Koppen, Diederik van Liere, Pim Martens, André Menache,
Nynke Osinga, Maarten Reesink, Esteban Rivas, Servé Smeets, Karen Soeters,
Bert Theunissen en Frank Zanderink

NOORDBOEK

© 2022 Pim Martens, Maarten Reesink & Karen Soeters (red.) | Uitgeverij Noordboek

Samenstellers: Pim Martens, Maarten Reesink & Karen Soeters

Met bijdragen van: Leonie Cornips, Marco van Duijn, Frank van Eerdenburg, Lenny van Erp, Monique Janssens, Marjo van Koppen, Diederik van Liere, Pim Martens, André Menache, Nynke Osinga, Maarten Reesink, Esteban Rivas, Servé Smeets, Karen Soeters, Bert Theunissen en Frank Zanderink

Omslagontwerp: Crisja Ran

Boekverzorging: Elgraphic

NUR: 430

ISBN: 978 90 5615 776 0

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv
www.noordboek.nl

Inhoud

Introductie	Duurzaam, maar dan met dieren	7
Pim Martens, Maarten Reesink en Karen Soeters		
1	Onze band met andere dieren	17
Maarten Reesink		
2	Het gevoelsleven van dieren	37
Esteban Rivas		
3	Onze melkkoe, letterlijk en figuurlijk	60
Leonie Cornips, Frank van Eerdenburg, Lenny van Erp, Marjo van Koppen en Bert Theunissen		
4	Wilde dieren	85
Diederik van Liere		
5	Dieren in de zee	104
Nynke Osinga en Frank Zanderink		

6 Gezelschapsdieren	130
Servé Smeets	
7 Dierentuindieren	154
Pim Martens	
8 De vee-industrie	175
Karen Soeters	
9 Proefdieren	203
André Menache	
10 Dieren in de wet	222
Marco van Duijn	
11 Dieren en bedrijven	239
Monique Janssens	
Slotwoord Naar een dierzamere <i>samen</i>-leving	259
Pim Martens, Maarten Reesink en Karen Soeters	
Over de auteurs	269
Bronnen en verder lezen	275

Introductie

Duurzaam, maar dan *met* dieren

Pim Martens, Maarten Reesink
en Karen Soeters

Als er vandaag de dag één modewoord is dat voortdurend overal opduikt is dat wel ‘duurzaamheid’. Bladen staan er vol mee, de media hebben het er steeds over, producten in commercials hebben ’t allemaal. Dat lijkt op het eerste oog goed nieuws voor wie hart heeft voor het welzijn van de levende natuur op onze planeet op de langere termijn. Maar het beeld blijkt iets te rooskleurig. Want niet alleen lokale groenten, afvalscheiding of reizen met de trein zijn duurzaam, we kunnen inmiddels ook duurzaam snoep eten en duurzaam plastic gebruiken. Zelfs fossiele bedrijven afficheren zich (bewust natuurlijk) als duurzaam. Daarnaast blijken nu ook bepaalde wetenschappen duurzaam, net als gemeenten, boeken, locaties en kleding. Je kunt zelfs duurzaam rijden in een nieuwe SUV. Zo wordt ons verteld.

De serieuzeren betogen dat we duurzaamheid in de praktijk moeten brengen. Het gaat dan bijvoorbeeld over het in stand houden van ons ‘milieu’, het tegengaan van vervuiling, het waar mogelijk herstellen of vergroenen van onze ‘natuur’ en het verkleinen van onze ‘ecologische voetafdruk’. Dat alles vanuit het idee dat door ons mensen veroorzaakte ontwikkelingen als klimaatverandering ons welzijn en misschien zelfs ons voortbestaan op termijn in gevaar brengen. Groei

is prima (want welvaart zonder groei bestaat niet, toch?), zo gaat dan vaak deze redenering, mits het maar 'groene groei' is, bij voorkeur aangedreven door technologische innovatie. En o ja, als het kan ook nog met enig oog voor de rest van de levende natuur, inclusief de andere dieren.

Het uitgangspunt van dit boek is juist dat andere dieren, hun welzijn en hun relatie met ons mensen geen voetnoot is in het streven naar duurzaamheid, maar een essentieel onderdeel ervan. En dat niet alleen om ecologische, maar bijvoorbeeld ook om ethische redenen. In plannen voor een meer duurzame samenleving hebben dieren vooralsnog echter niet of nauwelijks een rol gespeeld. Neem de intensieve veehouderij. Daar leven kippen, eenden, varkens en runderen nog steeds met honderdduizenden in veel te kleine ruimtes. Ze zien vaak maar één keer in hun leven het daglicht, op weg naar de slacht. Wat dan rest is een angstige dood, die vaak te lang op zich laat wachten. Of het sterven wordt doelbewust uitgesteld, omdat het dier onverdoofd, bij volle bewustzijn moet doodbloeden.

Veel mensen die dezer dagen via de media met dergelijke beelden worden geconfronteerd, vragen zich af: hoe heeft onze relatie met andere dieren zo mis kunnen gaan? Vanaf ons eerste moment op aarde hebben mensen immers te maken gehad met dieren. De evolutie van jager en verzamelaar naar boer en 'moderne' mens heeft ons gevormd tot wie we zijn. Maar onze houding ten aanzien van natuur, milieu en dieren is in de loop der tijden veranderd. De vroege, jagende mens beschouwde dieren zeer waarschijnlijk als gelijkwaardige tegenstanders. Jacht was een strijd van een-op-een, in een tijd dat dieren nog konden 'winnen'. Het is bekend dat dieren onderdeel waren van vroege religieuze of spirituele uitingen. Ze werden met ontzag bejegend, maar ook geofferd.

Onze relatie met dieren kreeg een wending toen we ons ontwikkelden tot landbouwers. Versterkt door religies, de industriële revolutie en

verstedelijking, ontstond een fundamentele scheiding tussen mens en natuur. We onttrokken ons aan de wilde, woeste natuur met taal, arbeid en cultuur, en noemden het beschaving. Vanuit zelfgebouwde grotten gingen we de natuur naar onze hand zetten. We hoefden niet meer te jagen, want ons voedsel verbouwden we zelf. Deze scheiding tussen mens en natuur, en onze dominantie over hun leven en dood, kan de aanleiding zijn geweest voor een afgenomen betrokkenheid bij dieren (en daarmee wellicht ook bij hun welzijn). Ontwikkelingen in onze westerse samenlevingen en culturen spelen daar op allerlei manieren doorheen: van de religie die lange tijd dominant was maar in recenter eeuwen aan invloed ging afnemen, tot aan de wetenschap die vanaf de Verlichting eerst de scheiding met religie lijkt te versterken (Descartes) maar die religie vervolgens juist gaat ondergraven (Darwin).

Nu, in de 21^e eeuw, wordt de manier waarop wij met dieren en de natuur omgaan met de dag zorgelijker. Dieren en dierproducten vormen voor Nederland een enorme bron van inkomsten. De industrie die zich daarin ontwikkeld heeft staat haaks op de strijd tegen dierenleed, tegen overmatig water- en energiegebruik, tegen de te grote stikstofuitstoot en tegen de toename van broeikasgassen. We zijn volgens sommige deskundigen de drempel van het Antropoceen al overgegaan en hebben het tijdperk betreden waarin de invloed van de mens (*antropos*) op de aarde en de atmosfeer wereldwijd merkbaar is. De huidige beschaving is in staat gebleken om het wereldwijde klimaat en aanzien van de planeet te veranderen. De daaruit volgende klimaatverandering zal echter ons huidige model van vooruitgang, wereldhandel, migratie en economische groei drastisch gaan beïnvloeden. Mensen en dieren zullen daar overal verstrekkende gevolgen van ondervinden. Dat betekent dat we op een veel fundamentele manier over duurzaamheid moeten gaan denken. Een manier die veel holistischer is, met oog voor de samenhang tussen al deze aspecten. Een manier die veel inclusiever is, met oog voor alle andere dieren.

Echt duurzaam is dierzaam

Er lijkt niet of nauwelijks sprake te zijn van een ontwikkeling richting duurzaamheid bij de westerse mens, terwijl we ons daar toch al enige tijd mee bezighouden. De meest voorkomende definitie van duurzaamheid is te vinden in het Brundtland-rapport uit 1987. Deze naam verwijst naar de toenmalige Noorse voorzitter van de World Commission on Environment and Development (WCED). Duurzaamheid wordt in dit rapport omschreven als 'een ontwikkeling die voldoet aan de behoeften van het heden, zonder dat het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar komt'.

Het is een omschrijving die op verschillende manieren te interpreteren is. Tot nu toe is dat niet erg gunstig gebleken voor dierenwelzijn en een duurzame relatie tussen mens en dier. In het overgrote deel van de beleidsrapporten over duurzame ontwikkeling worden dieren vooral als succesvol economisch product beschouwd, en in negatieve zin als veroorzaker van methaan en stikstof, of verspreider van ziekten. De intrinsieke waarde van dieren als wezens met gevoel speelt geen rol, enkel de economische waarde of schade doet ertoe. Winst en verlies op korte termijn staan voorop. Maar zelfs al spuiten we geen gif, plegen we geen roofbouw en voorkomen we overbevissing, zolang de mensheid groeit, zullen we bij gelijkblijvende welvaart en tradities onze planeet letterlijk kaal grazen en uitputten. Economische groei is een molensteen om onze nek en die van dieren. Ongeremde consumptie pleegt roofbouw en staat dierenwelzijn in de weg.

Er is onderzoek gedaan naar het verband tussen duurzaamheid en de manier waarop we als samenleving omgaan met het milieu én dieren. Volgens verschillende onderzoekers wordt duurzaamheid mede bepaald door de relatie tussen mens en dier, maar bekijken overheden en industrieën duurzame ontwikkeling vooral door een bril van economische groei. Ze houden bijvoorbeeld weinig rekening met

dierenwelzijn in de intensieve veehouderij en de gevolgen daarvan voor de volksgezondheid en het dierenwelzijn. Dit blijkt uit recente uitbraken van virussen zoals Q-koorts, de vogel- en varkensgriep, en als voorlopig laatste in de rij: corona. Een andere zorgelijke trend is dat landbouwdieren antibiotica toegediend krijgen, die via het voedsel bij de mens terechtkomen. Dat zorgt nu al voor antibioticaresistentie van een groot aantal ziekteverwekkers bij mensen.

Het zijn enkele van de talrijke voorbeelden dat bij duurzaamheid ons welzijn en onze gezondheid nauw verbonden zijn met die van dieren. Vleesconsumptie, handel in wilde dieren en de inmiddels uit Nederland verdwenen pelsdierhouderijen worden in duurzaamheidsrapporten weliswaar beschreven als ‘niet-duurzaam’, maar dat is omdat ze bijdragen aan de opwarming van de aarde, wat samen met dierziekten negatieve gevolgen kan hebben voor de economie. Dit soort praktijken worden niet afgewezen vanwege chronisch dierenleed en ‘uitval’ (vroegtijdige sterfte). Er is ook weinig kritiek op het houderijsysteem dat leed en uitval teweegbrengt en waarin het dier zich continu moet aanpassen aan de omgeving, in plaats van andersom.

Het concept ‘duurzaamheid’ stamt uit de jaren tachtig van de vorige eeuw. Het is bedacht als een paraplubegrip om de verschillende ‘systemen’ die voor ons van belang zijn (milieu, maatschappij en economie) zo goed mogelijk met elkaar in balans te brengen. Alhoewel een hele verbetering ten opzichte van de eerdere visie dat natuurlijke hulpbronnen onbeperkt gebruikt kunnen worden, is het ook erg antropocentrisch: het menselijk belang staat centraal. Doordat we steeds meer beseffen dat alles wat leeft op aarde onderling verbonden is, en dat de mens zeker geen unieke positie hierin heeft, is ‘duurzaamheid’ een verouderd begrip.

Willen we de aarde leefbaar houden, dan moeten we rekening houden met de behoeften, gevoelens en intrinsieke waarde van alles wat

leeft, inclusief andere dieren: ‘dierzaamheid’ dus. Dierzaamheid gaat veel verder dan duurzaamheid, in de zin dat het dierlijke belang en respect voor alle dieren (dus niet alleen mensen) en hun natuurlijk omgeving hier vooropstaat. We lanceren deze term dierzaamheid ook als een oproep. Wij willen dat de definitie van duurzaamheid zo wordt aangepast dat deze voortaan dierzaamheid omvat. Iets kan pas echt duurzaam zijn als het ook dierzaam is.

Dierzaamheid vraagt om een nieuwe visie op onze relatie met de levende (en niet-levende) natuur om ons heen. Een visie die zich niet alleen richt op uitwassen en symptomen van wat er mis is met onze huidige verhouding tot onze medeschepselen, maar die voortdurend uitnodigt om ons te bezinnen op de fundamentele ideeën en waarden waarmee we naar ze kijken – om daar vervolgens allerlei heel praktische consequenties aan te verbinden.

Ideeën, praktijken, wetten en veel onderzoek

Binnen dat krachtenspel van filosofie en praktijk bewegen zich de hoofdstukken van dit boek, met bijdragen die de lezer aan het denken zetten over ons zelfbeeld, ons gedrag en de relatie tussen mensen en dieren.

In ‘Onze band met andere dieren’ gaat Maarten Reesink op zoek naar de geschiedenis van het mensbeeld dat wij met name in het Westen hebben gecreëerd tegenover dat van andere dieren, en vraagt zich af hoe die twee beelden in de loop van de tijd onder invloed van vooral religie en wetenschap zijn veranderd. Hij trekt die lijn door naar de hedendaagse mediacultuur, waarin audiovisuele media, van animatiefilms van Disney tot documentaires van David Attenborough, nog altijd grote invloed hebben op hoe we nu naar dieren kijken. Reesink concludeert dat beelden van dieren in onze populaire cultuur nog altijd vol stereotypen zitten, maar tegelijk ook langzaam maar zeker positieve veranderingen laten zien.

Dat is mede het gevolg van onze toegenomen kennis over wat er zoal in dieren omgaat, en dat is precies het onderwerp van ‘Het gevoelsleven van dieren’ van Esteban Rivas. Was dit onderwerp tot een halve eeuw geleden nog relatief onontgonnen terrein, Rivas laat zien hoe het onderzoek naar cognitie, intelligentie en emoties bij dieren in de laatste decennia een enorme vlucht heeft genomen. Inmiddels is wel duidelijk dat dieren, als het gaat om liefde en verdriet, pijn en plezier, maar weinig van ons, de menselijke dieren, verschillen. Voor velen vast geen verrassing, want ‘door goed te kijken en te luisteren naar dieren, kun je al heel veel conclusies trekken over hun gevoelsleven’, zo stelt hij.

Dat lijkt simpel, maar heel lang hebben we dat niet gedaan – of beter gezegd: niet *willen* doen, zoals blijkt uit ‘Onze melkkoe, letterlijk en figuurlijk’ van Leonie Cornips, Frank van Eerdenburg, Lenny van Erp, Marjo van Koppen en Bert Theunissen. Dit eerste hoofdstuk over de veehouderij, ook in ons land veruit het meest omstreden domein als het om mens-dierrelaties gaat, laat zich lezen als een fysieke én een mentale geschiedenis. Van de snelle intensivering van de veehouderij na de Tweede Wereldoorlog tot een ‘bio-industrie’; via de aandacht in de laatste decennia voor het welzijn van de dieren in een bedrijfstak waar zij uiteindelijk toch nog altijd middel of product zijn zonder intrinsieke waarde; tot de recente interesse van linguïsten en andere cultuurwetenschappers voor de levens van koeien met hun eigen taal en cultuur.

In dit hoofdstuk wordt direct duidelijk hoe ook een begrip als dierzaamheid in de praktijk allerlei gradaties kent. Sterker nog, de auteurs geven in hun inleiding zelf al aan hoe hun ideeën over en woorden voor andere dieren bij hen tot de nodige discussie leidden – net als overigens bij ons, als redacteuren van deze bundel, over de inhoud van het hoofdstuk als geheel. Daarmee zet dit hoofdstuk in elk geval aan tot kritisch nadenken over wat wel of niet ‘dierzaam’ mag heten,

wat de principes achter het begrip zijn en de dilemma's ervan in de praktijk – principes en dilemma's die, in een wellicht iets minder pregnante vorm, ook in de andere hoofdstukken vaker naar boven komen.

Op dezelfde wijze als Cornips doet om 'koeientalen' te begrijpen kun je niet alleen naar gedomesticeerde dieren kijken en luisteren, maar ook naar dieren in de natuur, zo stelt Diederik van Liere in 'Wilde dieren'. Maar daarvoor is het niet genoeg om onze zintuigen wat bewuster te gebruiken; veel belangrijker is het om dat met een ander perspectief te doen, door naar andere dieren te kijken als medebewoners van het land. Zo is het logische antwoord op de terugkeer van de wolf in ons land niet om het dier als groot gevaar voor ons vee direct weer uit te roeien, maar om praktische oplossingen te zoeken zodat het dier hier in de natuur opnieuw met ons samen kan leven.

Eenzelfde perspectief is hard nodig voor de zeeën en oceanen, waar de aanwezigheid van de mens geringer lijkt maar de gevolgen van zijn handelen alleen maar toenemen. In hun 'Dieren in de zee' geven Nynke Osinga en Frank Zanderink een even verhelderend als zorgwekkend overzicht van die gevolgen van onze destructieve activiteiten voor het dierlijk leven te water. Overbevissing, chemische en geluidsvervuiling en de verzuring van de oceanen zijn wellicht de meest bekendste gevaren die het leven en welzijn van bruinvissen en andere zeezoogdieren in onze Noordzee en omstreken bedreigen. Gelukkig bieden zij ook een perspectief over verbeteringen en alternatieven.

In 'Gezelschapsdieren' gaat Servé Smeets dieper in op de ambivalente aspecten van onze relatie met de meest geliefde soorten die we in en om het huis houden. Hij beschrijft tot welke problemen de broedfok van en handel in met name rashonden zowel binnen onze landsgrenzen als daarbuiten leidt en bespreekt hoe we niet alleen de zwerfkatten in ons land een beter leven kunnen geven, maar ook de

vele vaak sociale dieren die we in soms eenzame opsluiting bij ons binnen houden. Ook de veel bediscussieerde positieflijst komt aan bod, net als de veel minder bekende ‘ecologische pootafdruk’ van onze harige, verige en andere huisgenoten.

Pim Martens bespreekt in ‘Dierentuindieren’ de verschillende argumenten voor en tegen een ander fenomeen dat dierenvrienden van oudsher sterk verdeelt: de dierentuin. Hij onderzoekt de claims die deze instituten maken: dat zij cruciaal zijn voor soortbehoud, onderzoek en educatie. Het levert een wisselend beeld op, dat nog wordt gecompliceerd door de welzijnsproblemen waarop dierentuinen vaak terecht kritisch worden aangesproken, zodat de vraag actueel blijft of de dierentuin als instituut nog wel toekomst heeft – en zo ja, in welke vorm.

Een vergelijkbare vraag naar het bestaansrecht van de sector vormt de basis van ‘De vee-industrie’ van Karen Soeters. Met veel feiten en cijfers onderbouwt zij haar beschrijving van wat er heden ten dage precies gebeurt in de stallen waar vooral koeien, varkens en ‘pluimvee’ worden gehouden. Ze biedt daarmee een logisch vervolg op de eerdere beschreven geschiedenis in ‘Mensen- en koeientalen’. En ze werpt de logische vraag op of de introductie van keurmerken en het toezicht van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) op huisvesting en transport de sector wel echt dierzamer kunnen maken.

In ‘Proefdieren’ onderwerpt André Menache een ‘bedrijfstack’ die per definitie niet ‘dierzaam’ kan zijn aan een diepgaande analyse, waarbij hij zich met name richt op de wetenschappelijke onderbouwing en ethische en juridische rechtvaardiging van dierproeven. Zijn conclusie is dat die gebaseerd is op verouderde academische inzichten en steeds moeilijker te verdedigen afwegingen van belangen, waarbij andere dieren toch nog altijd stelselmatig het onderspit delven. Hij besluit met enkele concrete aanbevelingen – totdat aan dit soort proeven ooit voorgoed een einde komt.